

Det Pleonastiske At

En grammatik-kritisk undersøgelse af Erik Hansen

Denne artikel handler om det *at* der kan forekomme efter konjunktionen i bisætninger:

Hvis at Du mandigt bryder med den forkjelende Vellyst, er Du frelst for evigt. Høegh-G.Grundb. 301.

Udgangspunktet for mine overvejelser er samtaler med en dialektologisk kollega om det rimelige i at betegne dette *at* som pleonastisk når det forekommer i ømålsdialekter.

Det drejer sig imidlertid ikke kun om et dialektfænomen. Ordbøger og andre materialesamlinger viser at så længe det har givet mening at tale om en dansk rigssprogsnorm, er konstruktionen konjunktion + *at* forekommet - vel at mærke også hos dem man kalder de bedste skribenter: Holberg, Brorson, Johs. Ewald, Oehlenschläger, H.C. Ørsted, Blicher, H.C. Andersen, J.L. Heiberg, Georg Brandes, J.P. Jacobsen, Jacob Paludan o.a. Og er man først blevet opmærksom på det, hører man i vore dage meget tit *at* efter konjunktion, også hos folk der i øvrigt ikke har dialektale eller sociolektale træk i deres talesprog. *At*'et synes at ligge og lure på os alle og smutter tit med under et øjebliks uopmærksomhed.

Særlig frekvent er fænomenet hos de yngre generationer og hos sociolekttalende, fx hos mange socialdemokratiske politikere, så der er måske grund til at tro at konstruktionen vil konsolidere sig i fremtiden. Alene derfor kan en grammatisk statusopgørelse mht. *at* være på sin plads.

Begrebet pleonasme

Begrebet og termen pleonasme stammer fra den klassiske retorik. Her bruges betegnelsen dels om en fejl (soloecismus) der består i tilføjelse af semantisk overflødige ord, fx *adhuc nondum factum est* ('indtil nu er det aldrig sket') - dels om en talefigur (schema) der tjener til at forstærke eller inderliggøre et udsagn¹. Fejlen pleonasme er således en utilsigtet, figuren pleonasme en tilsluttet tilsidesættelse af kravet om brevitās (korthed) i elocutio.

Denne dobbelthed i definitionen og vurderingen af pleonasmen genfinder man i nyere ordbøger og grammatikker, fx

Pleonasm (...) The use of more words in a sentence than are necessary to express the meaning; redundancy of expression (either als fault of style, or as a figure purposely used for special force or clearness).

The Oxford Dictionary VII p. 994

Das Auftreten des Pleonasmus kann Ausdruck sprachgestalterischer Laxheit sein (...), es kann aber auch im Dienste satirischer Aussageabsicht stehen (...).

W. Spiewok: Wörterbuch stilistischer Termini Greifswald u.å. p. 62

(...) det overflødige (pleonastiske) Udtryk (...) gentager indenfor samme Mening udtalte Ord eller Tanker. Forsåvidt en sådan Gentagelse tjener til at øge Udtrykkets Tydelighed, Styrke eller Skønhed, kan den være af stor Betydning; i modsat Fald bør den, som intet-sigende, skys.

B.T. Dahl DaSætnL 158

Men normalt bruges termen pleonasme kun normerende, altså om sprogfejl:

Pleonasmus (...) überflüssige Häufung sinnverwandter Ausdrücke.
Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache bd. 4 (1977)
p. 2818

Pleonasme (...) sproglig forbindelse, hvoraf et ell. flere led er overflødige, fordi begrebet allerede uden det (dem) er tilstrækkeligt udtrykt.

ODS XVI sp. 1005

Pleonasme (samme tanke udtrykt to gange). Et udtryk som *Der var cirka et par hundrede mennesker til stede* er stødende for tanken, idet forestillingen om det omtrentlige i talangivelsen er udtrykt to gange.

E. Oxenvad Bedre Dansk 3. udg. (1962) p. 41

Pleonasmen behandles altid som et sprogbrugsfænomen: den hører til la parole, ikke til la langue (sprogsystemet). Sprogets grammatik skal altså ikke indeholde regler for hvordan pleonasmen genereres. Eller sagt på en anden måde: en konstruktion der indeholder en pleonasme, må rekonstrueres som en ikke-pleonastisk konstruktion inden den kan analyseres. Dette er således præcis det modsatte af katalysen² af en elliptisk konstruktion. Også ellipsen er et sprogbrugsfænomen, og reduktionen fra en fuld til en

elliptisk konstruktion beskrives ikke gennem sprogsystemets regler (fx transformationer); ellipsen må katalyseres for at en analyse skal være mulig:

*og han ud af døren → og han fór ud af døren³.

Ellipsen frembyder før katalyse et åbenbart problem for den grammatiske analyse, fx ved at konstruktionen mangler finit verbum. Den typiske pleonasme derimod tilfredsstillende som konstruktion den normale overfladegrammatiks regler: *en rytter til hest* er som grammatisk konstruktion analog med den uproblematisk *en dreng på cykel*. Pleonasmens analyseproblem ligger i det semantiske: hvis *rytter til hest* analyseres som 'person til hest', så kan attributtet *til hest* i *en rytter til hest* ikke have den indskrænkende funktion som attributter ellers har. Andre eksempler på typiske pleonasmer (det pleonastiske adjectum er kursiveret⁴):

enke efter *afdøde* NN
jeg har *indtil nu* aldrig været på hospitalet
de sloges *med hinanden*
fx A, B, C, D osv.
selv om ..., vil vi *alligevel*
tilladelse til *at måtte*...
pligt til at *skulle*
deres ønske om at *ville*
i stand til at *kunne*

Af ord- og håndbøgers definitioner og eksempler synes det at fremgå at det eller de elementer der udpeges som pleonastiske, altid er autosemantika, altså ord og udtryk med selvstændig betydning (»samme tanke eller begreb to gange«). Synsemantika, altså formord eller grammatisk morfemer, kan således ikke danne konstruktioner som normalt kaldes pleonastiske (i de følgende eksempler er det »overflødige« ord eller morfem sat i parentes):

fra København (og) til Roskilde
jeg gider ikke (at) cykle så langt
han mente (at) det var her
det billede (som) vi så
nu (da) vi taler om det
tyrannen frygter (for) sandheden
vi håber (på) at det bliver varmere
de nåede aldrig (til) Randers

Specielt karakteriseres morfologisk redundans (kongruensfænomener) vistnok aldrig som pleonastiske:

de fri(e) fagforeninger
vi er parat(e) til at rejse
et frisk(t) initiativ

Af det ovenstående fremgår det at ellipse og pleonasme i flere henseender danner modstykker. Ikke desto mindre kan det være et principielt problem, i praksis at holde de to begreber ude fra hinanden: hvis en ellipse ((a) nedenfor) er en konstruktion hvor et eller flere ord er udeladt, så må den katalyserede ellipse (b), der altid er synonym med den ukatalyserede, indeholde et eller flere »overflødige« ord:

- (a) saa vi ud i Sølvgade til Granat-Petersen og drak Portvin
KLars.UR 28
- (b) saa vi tog ud i Sølvgade til Granat-Petersen og drak portvin

Det må vel derfor overvejes om (a) er en ellipse, eller om det snarere forholder sig sådan at (b) er en pleonasme. Og hvis (b) ikke er pleonastisk, til trods for at den indeholder overflødige ord, så kan (c) nedenfor betragtes som en ellipse i forhold til den synonyme sætning (d), som altså ikke er pleonastisk:

- (c) han plejer at ringe
- (d) han plejer *som regel* at ringe

Når der i praksis er enighed om at udpege (a) og (d) som hhv. ellipse og pleonasme, er det fordi begrebsbestemmelserne hviler på den implicite forudsætning at det elliptiske hhv. pleonastiske udtryk skal være syntaktisk hhv. semantisk uregelmæssigt (fejlagtigt) i forhold til det synonyme katalyserede hhv. reducerede udtryk, som skal være syntaktisk og semantisk umarkeret. Derfor foreligger der hverken ellipse eller pleonasme i følgende konstruktionspar:

- (e) jeg anser hende for begavet
- (f) jeg anser hende for *at være* begavet
- (g) de gik efter at have spist
- (h) de gik efter at *de* havde spist

Ingen af de fire sætninger er stilistisk markeret, og alle kan uden vanskeligheder analyseres efter traditionel overfladegrammatisk metode. Derfor registreres ingen af dem som uregelmæssige eller fejlagtige⁵. Den implicite forudsætning forklarer også hvorfor man traditionelt beskriver (i) som en pleonasme i stedet for at betegne (j) som en ellipse:

(i) ... hvis *at* jeg får tid

(j) ... hvis jeg får tid

Flere forfattere⁶ påpeger at visse udtryk til trods for at de egentlig opfylder de opstillede krav til pleonasmer, accepteres i sprogbrugen og altså ikke opleves som fejlagtige og pleonastiske. Eksempler:

begge *de to* brødre
jeg kunne knap stå *på benene*
vi gik hele vejen *til fods*
i *går* aftes
et *birketræ*
flintesten
tunfisk
orangefarvet

Sådanne eksempler, der hverken opleves eller beskrives som pleonastiske, viser tydeligt at det afgørende kendetegn for en pleonasme er at den falder uden for en given og relevant sprognorm, i dette tilfælde den skriftlige rigssprogsnorm.

Det såkaldt pleonastiske at

Konstruktionen konjunktion + *at* er forholdsvis velbelagt. For det ældre sprogs vedkommende kan man finde eksempler i Otto Kalkars »Ordbog til det ældre danske sprog« bd. V (supplement (1918)), artiklen *at*, samt artiklerne *da*, *hvis*, *medens*, *når* osv. Desuden er konstruktionen behandlet og belagt ret udførligt i Falk og Torp: »Dansk-norskens syntax« (1900) p. 227 ff. Holbergordbogen Bd. I (1981) giver sp. 288 eksempler på konj. + *at* fra Holbergs forfatterskab.

Den tidligste sprogbeskrivelse der nævner - men ikke eksemplificerer - konstruktionen er Videnskabernes Selskabs Ordbog bd. I (1793) p. 209:

Ofte sammenføies det (o: at) med en præposition eller conjunction, saasom: *efter at, uden at, efterdi at, fordi at, saa at*, etc. hvilke alle maae søges hver paa sit Sted.

Det er dog uklart om VSO her sigter til andet end konstruktioner med oprindeligt *at* (*fordi at* osv.) Artiklerne *hvis, naar, medens* osv. indeholder ingen *at*-eksempler. - Fr. Høegh-Guldberg omtaler konstruktionen i »Grundbog ved grammaticalske Forelæsninger for Ungdommen« (1814) p. 301, mens en række andre grammatikere ikke behandler fænomenet, således er det ikke med i C. Molbechs »Dansk Ordbog« (1833 og 1859). B.T. Dahl behandler »pleonastisk *at*« i »Dansk Sætningslære« (1884) p. 55 og 102-3, mens det ikke er omtalt hos Lefolii, Matzen, Jessen og Wiwel⁷.

Fra dette århundrede findes der en række korte behandlinger i hånd- og ordbogsmateriale: Dahl og Hammer: »Dansk Ordbog for Folket« bd. I (1907) artiklen *at*; Kr. Mikkelsen: »Dansk ordføjningslære« (1911) p. 298, 501 og 513; ODS bd. I (1919) artiklen *at*, specielt sp. 919-20; P. Diderichsen: »Elementær dansk Grammatik« (1946) p. 72; Aage Hansen: »Moderne dansk« III (1967) p. 439 og 447; samme: »Vort vanskelige sprog« (2. udg. 1965) p. 178 og 185; H.A. Koefoed: »Om konjunktionalet *a* i bornholmsk« (i »Studier i dansk dialektologi og sproghistorie« 1971) p. 169-77; Erik Hansen: »At eller ikke at« i Nyt fra Sprognavnet nr. 14 (1975) p. 1-4; Lars Brink og Jørn Lund: »Dansk Rigsmål« bd. 2 (1975) p. 675-76.

De fleste eksempler i den nedenstående fremstilling stammer fra disse bøger.

Når det tilsyneladende er så tilfældigt om konstruktionen omtales og behandles i værker som beskriver samtidens sprog, kan det hænge sammen med flere forhold. For det første er konstruktionen, især i skriftsprog, så sjælden at en grammatiker eller ordbogsredaktør kan beslutte at den af denne grund ikke bør nævnes. For det andet falder konstruktionen i reglen uden for den norm den enkelte grammatik eller ordbog beskriver - de fleste af de nævnte samtidsgrammatikker og -ordbøger stempler udtrykkelig *konj. + at* som dårligt sprog (se nedenfor). For det tredje forekommer »pleonastisk« *at* kun i ømål, så forfattere med jysk baggrund kan tænkes ikke at have kendt fænomenet⁸.

Materialet af konstruktioner med *konj. + at* er så solidt i oldnordisk og ældre middeldansk at man kan antage at konstruktionen er opstået i før-litterær tid. Falk og Torp (p. 228) regner med at oprindelsen er forbindelser af demonstrative pronominer og adverbier med eksplikativ *at*-sætning:

(fyrir) því at...
þá at...

Hvis pronominet, pronominalsyntaxmet eller adverbiet nu syntaktisk, semantisk og rytmisk antager karakter af konjunktion - hvad det så vil sige - får man altså en forbindelse af konj. + *at* som kan danne grundlag for analogier til konstruktioner med primære konjunktioner⁹.

Lidt anderledes regner Nygaard § 265 ff med en sammenblanding af den relative partikel *er* og partiklen *at*, som bruges i hvad Nygaard kalder substantiviske (EDG: eksplikative) bisætninger. Sammenblandingen skulle især være betinget af at både relativsætningen og eksplikativsætningen tit knyttes til foregående demonstrativt pronomet og adverbium (§ 267). Det oprindelige er således

þegar er... (relativ)
(fyrir) því at... (eksplikativ)

Senere opstår mulighederne

þegar at...
(fyrir) því er...

og dermed er kombinationen konj. + *at* opstået:

þá at..., síðan at..., meðan at... osv.¹⁰

Jeg vil ikke her gå ind på disse forklaringer, men blot med henblik på dansk tilføje at udviklingen af konstruktionen konj. + *at* kan tænkes at blive kraftigt støttet når bisætnings-*at* bliver fakultativt i visse positioner. I meget skematisk opstilling har vi først en sprogtilstand med konj. + bisætning og præposition + *at* + bisætning:

når... (konj.)
indtil at... (præp.)

Når *at* bliver fakultativt udviskes det formelle skel mellem konjunktion og sætningsstyrende præposition; men da *at*-strygningen kun er fakultativ, får vi muligheden *indtil (at)*... som kan danne basis for *når (at)* ... osv. En

sådan udvikling, hvor konjunktionsklassen optager nye medlemmer, foregår i vore dage med ord som *forudsat*, *uagtet*, *uanset*. De har tidligere været prædikative participier i elliptiske konstruktioner med subjektivisk *at*-sætning:

(det er) forudsat at du betaler

men synes nu at kunne opfattes som konjunktioner, således at helheden fungerer som en adverbial bisætning:

forudsat (at) du betaler, kan du komme med
uagtet / uanset (at) der er sket fremgang, er situationen alvorlig

Argumenterne mod konjunktion + at

Konjunktion + *at* har i de fleste omtaler i den grammatiske litteratur været karakteriseret som forkert eller dårligt sprog. Fr. Høegh-Guldberg (1814): »overflødigt og skadeligt« (p. 301); B.T. Dahl (1884): »Slæbende lyder i vore Øren det især hos ældre Forfattere tidt indskudte *at* efter det den afhængige Spørgesætning indledende Biord« (p. 55); Kr. Mikkelsen (1911): »i lidt simpel tale føjes undertiden til et henførende henvisningsord *at*« (p. 298) jf. »i daglig tale« (p. 501 og 513); Dahl og Hammer (1907): »Overflødigt (slæbende) *at* forekommer jævnlig is. i Talesproget« (p. 28); Aage Hansen (1967) III: »indlederen *at* har fået et skær af en overflødighed af samme slags som brugen i lavere talesprog efter almindelige konjunktioner« (...) (p. 418, jf. 447 og 453); Aage Hansen (1965): »...vulgært...« (p. 185); ODS: »(dagl. ell. vulg.)i stilling, hvor ordet (efter nutidens sprogfølelse) er brugt overflødigt (pleonastisk)« (bd. I sp. 919). Med denne brug af *pleonastisk* er ODS i øvrigt i uoverensstemmelse med definitionen af *Pleonasme* i bd. XVI (sp. 1005); ifølge definitionen er pleonasmen en semantisk redundans, men da *at* er et grammatisk morfem (synsemantik) uden egentlig betydning, tilfredsstillende konstruktionen *konj. + at* ikke definitionen.

En egentlig eksplicit argumentation for at *konj. + at* er en forkastelig og sprogstridig konstruktion har det ikke været mig muligt at finde på tryk. Flere af de citerede grammatikere synes at regne med at det er et argument at *at* er overflødigt eller pleonastisk. Men som vist ovenfor accepterer rigssprogsnormen talrige konstruktioner med redundante ord og morfemer; det er først når en sådan konstruktion tilfældigvis falder uden for den so-

cialt definerede rigsmålsnorm at det betegnes som pleonastisk. At sige at X er dårlig sprogbrug fordi X er pleonastisk, er således en tautologi.

Et argument som mere baseres på grammatiske strukturovervejelser, er at konstruktionen *konj. + at* strider mod sprogets struktur ved at bestå af to underordningskonjunktioner (der ikke er parataktisk forbundne: *hvis og når det sker...*). Hertil er der at bemærke at rigssprogsnormen uden videre accepterer flere andre konstruktioner med to underordningskonjunktioner:

det varede længe *før end* hun kom tilbage
skynd dig nu, *så at* du ikke kommer for sent!
døren ser ud *som om* den har været brudt op
jeg sagde ingenting *omendskønt* jeg fandt afgørelsen urimelig

Dette beskrivelsesproblem klarer grammatikerne ved i sådanne tilfælde at tale om »ordforbindelser, der bruges som underordnende bindeord«¹¹ eller om »komplekse forbindere«¹². Det vil sige at konflikten mellem grammatisk model og sprog undgås ved at man beskriver fx *før end* som én konjunktion. Men naturligvis er dette en skinløsning: man kunne lige så godt betegne *hvis at, når at* osv. som komplekse forbindere, hvis man mente at disse forbindelser fortjente at blive beskrevet som andet end fejl.

Der er yderligere det bemærkelsesværdige ved den grammatiske kritik af *konj. + at*, at den bygger på at den grammatiske model har en eksistens og et rationale som er uafhængig af de sproglige data og som gør det berettiget at gribe normerende ind over for sproget når sproget og den grammatiske beskrivelsesmodel er i konflikt. Men hvordan opstiller man apriorisk en grammatisk model som ikke er forpligtet over for det grammatiske materiale?

Endelig kunne man sige at hvis der ud fra et *grammaire générale*-synspunkt opstilles en påstand om at et sprog ikke kan have bisætninger indledt med to (ikke parataktisk ordnede) underordningskonjunktioner - så kan man jo slutte at *at* ikke kan være en konjunktion!

Dette synspunkt vil jeg argumentere for i det følgende.

At's grammatik

I den følgende redegørelse for *at's* syntaks behandler jeg ældre og moderne rigsmål samt materialet fra *ømålene* under ét. For det første er jeg nødt til det, idet der ikke foreligger tilstrækkeligt materiale til at man kan under-

søge hver norm for sig. For det andet viser det sig at det foreliggende materiale faktisk tillader en sådan beskrivelse under ét og at dens resultater ikke modsiges af min egen og andres, fx dialektkyndiges intuition.

Det citerede materiale stammer fra egne excerperinger, men først og fremmest fra ordbøger og andre sprogbeskrivelser og fra Dansk Sprog-nævns seddelsamling. Desuden har Institut for Dansk Dialektforskning (IDD), og Lars Brink og Jørn Lund stillet deres seddelmateriale til min rådighed (DRM); jeg takker for deres imødekommenhed.

Dialektmaterialet har jeg gengivet i ortografisk form, dvs. overført til rigsmål efter samme princip som er brugt i den synoptisk opstillede paralleltekst i Danske Dialekttekster (DialT).

(1) *At* er et bisætningsmærke¹³ som optræder i alle bisætninger, forstået som hel- og ledsætninger med ledstillingstrukturen *k nav VNA*¹⁴. I de fleste bisætningstyper er *at* fakultativt, i nogle få er det obligatorisk (se nedenfor).

Substantiviske (eksplikative) bisætninger

a. fremsættende

jeg tror at det kan lade sig gøre

I denne funktion er der ingen forskel mellem rigssprogsnormen og socio-og dialekterne.

b. spørgende

Skaden råbte ned (...) om at ræven var hjemme. Bornh. Kuhre/
Koef. 174

Jeg kan ikke forstå, hvem at der har fortalt ham det. Mikk.DO 501

Nu skal du høre, hvad for et fæhoved at han er. Mikk.DO 501

da faldt jeg lige på min hals og tænkte hvad mon at det kunne være.
Østfyn DialT 4:15.35

Sig mig, hvor at du har gjort af bogen! Mikk.DO 501

så skal I bare høre hvordan at det gik til der i gamle dage. Falster
DialT 2:57.2

(...) og jæ' spænder Hanen paa min Paraply og æ' parat til og fyre, hvis a' Tøjdukken sku' vise sig over Brystværnet. Storm P ITV 133

ænder duer ikke at slagte inden at spejlet er kommet ud. Østfyn IDD

nu var der anledning til at få flyttet mens at køerne stod derude. Nordvestsjælland DialT 2:37.35

når at krudtet blev vådt i pistolen, så kunne det ikke brænde. Sydfyn DialT 4:47.29

Tiden gaar immer saa briljant, naar at man underholder hinanden. KLars. UR 122

Jeg har mine meget stærke tvivl om at nogen overhovedet ville ligge mærke til det om at vi gik hen og nedlå Søndermarken. KPoulsen Tale

så fortsatte de jo ud i vandet (...) selv om at de skulle svømme. Nordvestsjælland DialT 2:37.20

Pigerne blev BANGE men de lod som om at de ikke var det. 7-årig pige 1981

Det er som om, at den film absolut skal kanøfles. Inf. 27.6.1975.

Sagen er jo at det gælder om at følge med, og det er vanskeligt så længe at motorfolket ikke føler sig tilfredsstillet. KPoulsen Tale

(...) al den stund at der alene i udvælgelsen ligger noget subjektivt. Jødisk Orientering juni 1976 p. 2

Hver en Gang at Døren gik, / Jeg troede, det var Dig. BoisenViser 296

(...) der skal være (...) Minder fra den Gang at I var smaa. J.P.Jacobsen III, 276

(...) i det øjeblik, at der sker anmeldelse. Aalborg Stifttidende 19.7.1979

Bisætninger der ikke har ledfunktion (dvs. helsætninger med bisætningsledstilling)

Gid (at) du må blive en god kone for ham! Mikk.DO 397

Blot at Isen vilde briste under ham. J.P.Jacobsen II 257

Mon ikke at din Mor kunde drikke nogen god Portvin, nogen af den til 3 Kr.? ZakNielsen III, 163

Alle Mennesker havde jo rost min Stemme, maaskee at denne Mand vilde tage sig af mig. H.C. Andersen XI 41

sikken et vandende (dvs. vandpjaskeri) at her er. Østfyn IDD

sikkedov at ded nu skal hå Ende! Gravlund AB 159

Sikkedan at du kommer fra den Kant! ZakNielsen III 162

(2) Bisætningsmærket *at* placeres umiddelbart foran sætningens subjekt, altså efter et eventuelt adverbial¹⁵:

vi kunne somme tider dårlig få osten af karret når ikke at der var en klud om. Østsjælland DialT 2:43.11

Han strejker ikke, som ellers at Opvarterne gør i denne Tid. StormP Proppen i 65

Pæ Olen (...) raved yd i Loften etter noved som int a der vo, aa han vild' sie noved som int a han ku' faa frem. Odsh. 5:9

Mon ikke at vi kunne få startet en slags indsamlingskomité? Politiken 3.1.1963

han spurgte om ikke at vi havde set Ole (konstrueret)

hvis ingen ferie at jeg får i år, bryder jeg sammen (konstr.)

at står således ikke på konjunktionens plads, ikke engang på nabopladsen.

Den proklitiske placering til subjektet indebærer at *at* ikke er muligt hvis subjektsplassen ikke er udfyldt.¹⁶ Det forekommer i sætningsknuder der normalt har fakultativt *at*:

(...) forhandlerne, dem véd man (at) han har snydt

Men ved fremtrukket subjekt:

forhandlerne, dem véd man (*at) er svindlere, Pol. 30.1.1982

Desuden i relativsætninger med subjektivisk relativ:

den fyr som (at) hun traf

over for

den fyr som (*at) traf hende

således dog at subjektvikaren *der*¹⁷ på subjektsplassen igen gør *at*'s tilstedeværelse mulig:

den fyr som (at) der traf hende

Jeg kender en karl, som at der har tjent hos ham i fjor. Mikk.DO 298

(...) nogle store lange stykker garn som at der så skulle bleges. Sydfyn DialT 4:37.26

jeg har snakket med manden som at der var graver da jeg var knægt. Lolland DialT 2:49.20

(...) en Betjent som a' der stod og spekelerede over et forspildt Ungdomsliv med opadstrøget Overskæg. Storm P ITV 245

Muligheden for placering af *at* foran subjektet er som nævnt knyttet til sætningsskemaet k nav VNA. I ledsætninger med hovedsætningsledstilling (k F vna VNA) placeres *at* forrest:

hun sagde at det ville hun ikke tro på¹⁸.

(3) Strygningsregler. Denne beskrivelse af *at*'s grammatik gælder som nævnt både for rigsmålsnormen og for lavkøbenhavnsk, forskellige nyere københavnske talesprogsvarianter og for dialekterne øst for Lille Bælt. Forskellen mellem på den ene side rigsprogsnormen og på den anden side dialekterne og de københavnske sociolekter består så vidt materialet viser udelukkende i forskellige regler for stryging af *at*.

Den officielle rigsmålsnorm stryger obligatorisk *at* efter konjunktion, dog undtaget forbindelsen *så at* og *forudsat, uagtet, uanset at* hvis man regner dem for konjunktionsforbindelser (se ovenfor). Efter præposition synes reglen at være at stryging ikke er mulig i den konservative norm. I alle andre situationer er stryging fakultativ, dog med to undtagelser: obligatorisk *at* har foranstillede *at*-sætninger:

at han gik, er et faktum

og *at*-sætninger med hovedsætningsledstilling:

hun mener at det kan de ikke byde os

jeg sagde bare at hvis det er tilfældet, så springer jeg fra

I socio- og dialekterne uden for rigsmålsnormen er bisætningsmærket *at* fakultativt i alle positioner (bortset formentlig fra foranstillede *at*-sætninger - hvis den konstruktion overhovedet forekommer).

Jeg har her beskrevet rigsmålets strygningsregler på rigsmålsgrammatikkens betingelser. Når det konstateres at rigsmålet har

efter at, for at, ved at, med at osv. + bisætning

men

før, inden, til, fra, siden osv. + bisætning

så løser grammatikerne problemet gennem terminologien, idet de klassificerer *efter, for, ved, med* osv. som præpositioner, og *før, inden, til, fra, siden* som præpositioner og konjunktioner. *Uden*, der er korrekt både med og uden *at*:

han kendte mig uden (at) jeg havde præsenteret mig

kan således enten være en præposition der styrer en bisætning (med *at*), eller en konjunktion der indleder en bisætning (uden *at*). Se disse oras klassifikation i Retskrivningsordbog (udg. af Dansk Sprognævn 1955). Da *at*'et imidlertid er det eneste kriterium for klassifikationen, bliver det en ringslutning hvis man fx hævder at *før* indleder bisætning uden *at* fordi *før* er en konjunktion¹⁹.

(4) *At* som relativpronomen? I alle normer optræder *at* mest frekvent når sætningen ikke indeholder nogen underordningskonjunktion, fx i substantiviske eksplikativsætninger: *du undgår ikke at han bliver sur*. En anden type konjunktionsløse bisætninger er relativsætninger der ikke har fællesleddet som subjekt:

...løn for den tid hun havde været der
det er et lille skrin vi har stående der
det var jo en bog djævelen havde skrevet

Sådanne sætninger vil efter reglerne uden videre kunne indeholde et *at*, og der er ingen grund til at anse *at* for et relativt pronomen: *at* tiltrækkes af hvilken som helst sætning uden konjunktion:

løn for den tiden at hun havde været der. Bornh. Kuhre/Koef. 171
Jo, det er såmænd et lidet skrin, at vi have (dvs. har) ståendes der.
Bornh. Kuhre/Koef. 171
Cyprianus, det var jo en bog at djævelen havde skrevet med blod.
Sydfyn DialT 4:49.12

Samme *at*-funktion forekommer i sætningskløvning. Ved denne transformation bliver sætningens fokus placeret efter *det er...* (el.lign.), mens sætningens præsupponerede del omformes til en bisætning med fakultativt *at* efter de normale regler; er fokus subjekt, indsættes, også efter helt normale regler for *der*²⁰, subjektsvikaren *der* i bisætningen:

			<u>Kirsten fandt guldhornet her</u>		
det var Kirsten	(at)	der	fandt	guldhornet	her
			<u>Kirsten fandt guldhornet her</u>		
det var guldh.	(at)	Kirsten	fandt		her
			<u>Kirsten fandt guldhornet her</u>		
det var her	(at)	Kirsten	fandt	guldhornet	

Slutning

I en traditionel fremstilling som overhovedet føler sig forpligtet til at beskrive alle forekomster af *at*, bliver *at* (1) konjunktionen *at*, (2) det uforklarlige *at* i sætningskløvning, (3) det forkerte, dvs. pleonastiske *at* efter konjunktion, (4) det ligeledes forkerte relativpronomen *at*. Den beskrivelse jeg har foreslået muliggør at man opererer med ét *at* der optræder efter én og samme simple regel i dialekter, sociolekter og rigsmål, således at forskellene indkredses til forskellige strygningsregler.

At betegne *at* som pleonastisk betyder, som analysen af begrebet pleonasme ovenfor viser, at konstruktionen *konj. + at* kategoriseres som et fænomen der ikke hører hjemme i det sprog analysen gælder og som derfor ikke har krav på grammatisk beskrivelse.

Dette kan vel til nød forsvares i ODS, og formentlig bedre i 1918, da bind I blev færdigredigeret, end i vore dage. ODS beskriver rigsmålsnormen, sådan at forstå at de træk fra nyere tid som falder uden for rigsmålsnormen, særmærkes med *dial.*, *vulg.*, *jød.*, *glarm.*, *kem.* osv. Karakteristikken *pleonastisk at* kan forstås sådan at konstruktionen *konj. + at* er et eksempel på at en anden norm (fx *dial.* eller *vulg.*) af og til farver rigs-sprogsnormen.

I en beskrivelse af ømålsdialekter (eller københavnske sociolekter) er karakteristikken »pleonastisk *at*« derimod næppe til at forsvare. For det første kan man ikke hævde at konstruktionen er et indslag af en anden norm uden for ømålene, da det ikke er til at udpege den norm der skulle have påvirket dem på dette punkt, en norm hvor *konj. + at* ikke er et fremmedelement. For det andet: hvis man afstår fra at tale om indslag af fremmed norm, men fastholder karakteristikken »pleonastisk *at*«, så fore-

tager man en normativ beskrivelse af dialekterne. Man kommer nemlig til at sige at de danske ømål har en velkendt og udbredt konstruktion som egentlig er fejlagtig, dvs. som strider mod målenes struktur. For at kunne hævde dette må man imidlertid negligere en del af det materiale man har sat sig for at beskrive (nl. konj. + *at*); at dette så bagefter ikke passer med beskrivelsen, er en tautologi²².

Litteratur

- Bühler, K. : Sprachtheorie (1934)
Dahl, B.T. : Dansk Sætningslære (1884)
Dahl, B.T. og H. Hammer : Dansk Ordbog for Folket I-II (1907-14)
Diderichsen, P. : Elementær dansk Grammatik (1947)
Falk, H. og A. Torp : Dansk-norskens syntax (1900)
Hansen, E. : Bestemt og ubestemt sætning; i Nydanske Studier 7 (1974) p. 133-36
De nye *der*-konstruktioner; i Festskrift til Kr. Hald (1974) p. 391-404
At eller ikke *at*; i Nyt fra Sprogævnet nr. 14 (1975)
Dæmonernes Port (1977)
Hansen, Aa. : Vort vanskelige sprog (2. udg. 1965)
Moderne dansk I-III (1967)
Hjelmslev, L. : Omkring sprogteoriens grundlæggelse (1943)
Holberg-Ordbog I red. af Aa. Hansen og Sv. Eegholm-Pedersen (1981)
Høegh-Guldberg, Fr. : Grundbog ved grammaticalske Forelæsninger for Ungdommen (1814)
Kalkar, O. : Ordbog til det ældre danske sprog (1881-1918)
Koefoed, H.A. : Om konjunktalet a i bornholmsk; i Studier i dansk Dialektologi og Sproghistorie (1971) p. 169-78
Lausberg, H. : Handbuch der literarischen Rhetorik I-II (1960)
Mikkelsen, Kr. : Dansk ordføjningslære (1911)
Mølbech, Chr. : Dansk Ordbog I-II (2. udg. 1859)
Nielsen, B. Jul : »Kan du komme væk, du tror!« Ledsætninger og deres forbindere, især i jysk; i Festskrift til Kr. Hald (1974) p. 253-66
Noreen, A. : Om tautologi; i Spridda studier (2. uppl. 1912) p. 54-84
Nygaard, M. : Norrøn syntax (1905)
Mål & Mæle 4. årg. nr. 3 (1977)
Ordbog over det danske sprog I-XXVIII (1919-56).
Oxenvad, E. : Bedre dansk (3. udg. 1962)
The Oxford English Dictionary I-XII (1933 (1970))
Rehling, E. : Skriftlig Form (1948)
Schibsbye, K. : Origin and Development of the English Language III (1977)
Spiewok, W. : Wörterbuch stilistischer Termini (Greifswald u.å.)
Videnskabernes Selskabs Ordbog I-VIII (1793-1905)
Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache (4. Band, 2. Aufl. 1977)

Kilder

BoisenViser	Nye og gamle Viser udg. af P.O. Boisen (4. udg. 1856)
Jens Chr. Træk	Christensen. : Træk af nordfynsk Landsbyliv (1958)
DialT	Danske Dialekttekster I-V. Udvalg for Folkemåls Publikationer, Serie E (1967-73)
DRM	seddelsamling til Brink og Lund: Dansk Rigsmål, se litteraturlisten
GravlundAB	Gravlund. Th. : Alfærveje og Bedesteder (1922)
HCAnderesen	Andersen, H.C. : Udvalgte Skrifter ved Vilh. Andersen I-XII (1898-1901)
IDD	seddelsamling på Institut for Dansk Dialektforskning
Inf.	dagbladet Information
JPJac	Jacobsen, J.P. : Samlede Skrifter I-II (1888)
	Jødisk Orientering
KLars UR	Larsen, K. : Udenfor Rangklasserne (3. udg. 1922)
KPoulsen Tale	Poulsen, K. : Tale til trafikanter; oplæst af Ebbe Rode på en plade fremstillet og udsendt af A/S Dansk Shell (1957)
Kuhre/Koef.	Kuhre, J.P. : Borrinjholmska Sansåger (Danske Folkeminder nr. 45 (1938)), citeret efter H.A. Koefoed, se litteraturlisten
Mikk.DO	Mikkelsen, Kr. : Dansk ordføjningslære (1911)
Odsh.	Odsherred (årshæfte), udg. af Tage Christiansen 1929-53
Pol.	dagbladet Politiken
StormP ITV	Petersen, R.Storm : I Tonernes Verden (1956)
StormP Prop	Petersen, R.Storm : Proppen i (1918)
ZakNielsen	Nielsen, Zakarias : Samlede Romaner og udvalgte Fortællinger I-IV (1911)
	Aalborg Stiftstidende

Noter

1. Lausberg Handbuch I 268-69.
2. Hjelmslev OSG 85.
3. Terminologien i den lingvistiske litteratur er ikke helt konsekvent, men der er en tydelig tendens til at betegne sprogbygningsfænomenet (transformationen) *strygning* eller *deletion*, mens *ellipse* bruges om sprogbrugsfænomenet. Men i øvrigt gør tekstgrammatiske synspunkter denne skelnen noget tvivlsom: i tekst- eller dialoggrammatikken er »ellipsen« et vigtigt strukturtræk, og en elliptisk og en fuldt udbygget sætning kan ikke betragtes som synonyme varianter.
4. I mange tilfælde er det vilkårligt hvad mån udpeger som pleonastisk :
 hendes *foretrukne* yndlingsparfume
 eller
 hendes foretrukne *yndlingsparfume*

5. Ellipsen bliver på den måde et farligt begreb for grammatikken: mange af de konstruktioner man i øjeblikket ikke kan beskrive, klassificeres som ellipser, hvorved man i realiteten også fritages for forpligtelsen til at forsøge. Karl Bühler advarede mod »die Landplage übereifriger Ellipsensucher« (»Sprachtheorie« (1934) 167), og i en diskussion med Kr. Mikkelsen i Dania bd. II (1892-94) 176-77, 242 ff. og 257 kritiserer Otto Jespersen den overdrevne brug af »udeladelse« og »underforståelse« som grammatisk forklaring.
6. Se fx B.T. Dahl Da.Sætn. 159-60; Rehl.Skr.F. 163.
7. H.H. Lefolii: Sproglærens Grundbegreber (1871); E. Jessen: Dansk Gramatik (1891); M. Matzen: Modersmaalets Sproglære (1893); H.G. Wiwel: Synspunkter for dansk sproglære (1901).
8. De jyske konstruktioner med konjunktion + *te* falder indiskutabelt uden for rigsmålsnormen. Se Bent Jul Nielsen 1974 254-55.
9. Jf. Mikk.DO 513.
10. Om en tilsvarende konstruktion i ældre engelsk (*he saugh how stille that I lay - When that the poor have cried, Cæsar hath wept*), se fx Knud Schibbye: Origin and Development of the English Language III (1977) 175-79.
11. Mikk.DO 484.
12. Rehl.Skr.F. 112.
13. Jf. Did.EDG 72.
14. E. Hansen 1977 72-74
15. Did.EDG 189; Mikk.DO 587 og 625.
16. Mikk.DO 672.
17. E. Hansen 1974².
18. En ægte konjunktion *at* behandles under punkt 3 i ODS' atikel *at* (bind I sp. 916-19). Dette *at* indleder følge- eller mådesbisætninger:

Var ikke deres Livsmaal opfyldt, at de kunde hvile i Fred? IPJac. I 261

eller hensigtssætninger:

Han skyndede paa sin Kone, at Kaffen kunde komme ind. Knuds.Gjær. 201

Konstruktionen betegnes i ODS som »nu især højt. ell. poet.« i rigsmålet, men den synes at være udbredt i dialekterne:

Blaat det vil blive godt Vejr i Morgen, at Pigerne kan komme hjem. Nordfyn Jens Chr. Træk II

han havde travlt med at bjærge sin Bøsse og - og sine Patroner, at de ikke skulde blive våde. Østfyn DialT 4:44.17

Dette *at* kan kun stå forrest i sætningen, som en typisk konjunktion, og står således også foran evt. adverbier:

skynd dig, an (dvs. at enne (ikke)) du skal komme for sent! Lolland IDD

pas nu på at du ikke kommer for sent. Vestfyn IDD

hold nu godt ved at ikke I falder af. Vestfyn IDD

Der synes kun at være få skriftlige belæg for denne konstruktion med *at* + adverbial, men ømålstalende erklærer sig uden videre fortrolige med den - også når den indeholder det normale bisætningsmærke *at*:

hold nu godt fast at ikke at I falder af.
19. Den nyeste rigsmålssprogbrug synes at gå ret vidt mht. *at*-strygning, se Mål & Mæle 4. årgang (1977) nr. 3, 4-5.
20. Et eksempel på at en grammatiker for den grammatiske forklarings skyld fornægter

både sprogbrugen og (formentlig) sin egen sproglige intuition, finder man i Rehl.Skr.F. 128, hvor Erik Rehling formulerer den regel at bisætningen i en sætningskløvning indledes med *som*, ikke *at*, når det udbrudte led er substantivisk. Ifølge Rehling er således kløvningskonstruktionen *Det er Fodtøjet som man skal kende et Menneske paa* korrekt!

21. E. Hansen 1974¹ 133-36

22. Jeg takker Inger Bévort, Institut for Dansk Dialektforskning, for god hjælp og årvågen kritik.